

ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΛΙΜΕΝΩΝ (Μάρτιος 2006)

Συγγραφέας: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ

I. Εισαγωγή

Στην Ελλάδα, ο τουρισμός φαίνεται να αναδεικνύεται τα τελευταία χρόνια σε παράγοντα προσέλκυσης επενδύσεων από το εξωτερικό, συντελεστή διαμόρφωσης του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος αλλά και σημαντική παράμετρο για την κλαδική και χωροταξική διασπορά και αναδιανομή του εισοδήματος[1].

Η επιλογή γεωγραφικού χώρου για τουριστικούς σκοπούς αποτελεί βασικό παράγοντα της τουριστικής επένδυσης και συμβάλλει στη διαμόρφωση του τουριστικού προϊόντος. Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί και βασική παράμετρο για την προστασία του περιβάλλοντος και την έκφραση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στον τουρισμό[2] (2). Υπό το πρίσμα αυτό, η χωροθέτηση των τουριστικών εγκαταστάσεων επιτελεί σήμερα διττή λειτουργία: πρώτον, αυτήν του αμιγώς οικονομικού συντελεστή, που μεγιστοποιεί τα κέρδη της τουριστικής επένδυσης, και δεύτερον, αυτήν της εμπροσθοφυλακής στην εκστρατεία προστασίας του περιβάλλοντος μέσω της διαδικασίας συνεκτίμησης περιβαλλοντικών κριτηρίων κατά την επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Σε αυτό συνηγορεί άλλωστε το γεγονός ότι ο θεσμός της χωροθέτησης έργων και των δραστηριοτήτων στο ελληνικό δίκαιο υπήχθη στο συστηματικό πεδίο της νομοθεσίας περί προστασίας του περιβάλλοντος[3] και ότι ερμηνεύεται εφεξής σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος.

II. Οι τουριστικοί λιμένες

Οι τουριστικοί λιμένες συγκαταλέγονται στις ειδικές τουριστικές υποδομές που προβλέπονται από το άρθρο 2 του ν. 2160/93[4]. Δεδομένης της γεωγραφικής θέσης και της πλούσιας ακτογραμμής της Ελλάδας, οι τουριστικοί λιμένες αποτελούν βασική υποδομή για την ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού. Ο ορισμός και το πλαίσιο δημιουργίας και λειτουργίας τους καθορίζονται στα άρθρα 29-37 του ν. 2160/93 (ΦΕΚ 118 Α΄), όπως αυτά τροποποιήθηκαν με τους ν. 3105/03 (ΦΕΚ 29 Α΄) και 3220/04 (ΦΕΚ 15 Α΄) β[5].

Οι τουριστικοί λιμένες σκαφών αναψυχής (μαρίνες) είναι μικρά λιμάνια ή τμήματα λιμανιού, που εξυπηρετούν τα σκάφη αναψυχής (ποντοπόρα, ανοικτού πελάγους, ακτοπλοϊκά και προφυλαγμένων υδάτων[6] για τουριστικές περιηγήσεις, ανεφοδιασμό, ελλιμενισμό, παραχείμαση και συντήρηση σε ειδικά τμήματα[7]. Ειδικός κανονισμός διέπει την οργάνωση και λειτουργία τους[8]. Η μαρίνα πρέπει να είναι σε θέση να προσφέρει ένα σύνολο υπηρεσιών, που θα ικανοποιεί όλες τις υψηλές απαιτήσεις και ανάγκες της πελατείας του πλωτού τουρισμού και θα έχει ως άμεσα αποτελέσματα την προσέλκυση πελατείας υψηλής στάθμης, την ενθάρρυνση της εγκατάστασης μόνιμου τουρισμού στο νησί και την επιμήκυνση της διάρκειας της τουριστικής περιόδου[9]. Οι χερσαίες εγκαταστάσεις, που επιτυχώς έχουν χαρακτηριστεί ως «σαλόνι» της μαρίνας, περιλαμβάνουν ιδίως κτίρια διοικήσεως της μαρίνας, bar, καφενεία, εστιατόρια, καταστήματα, χώρους υγιεινής, ήτοι συγκροτήματα αποχωρητηρίων και ντους, χώρους στάθμευσης και ελεύθερους χώρους διαμορφωμένους.

Τουριστικός λιμένας μπορεί να δημιουργηθεί με πρωτοβουλία της Γραμματείας Στήριξης Τουριστικών Λιμένων ή οποιουδήποτε φυσικού ή νομικού προσώπου δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου. Η χωροθέτηση και η έγκριση χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης δεν απαιτείται εάν η θέση δημιουργίας του τουριστικού λιμένα έχει νομίμως εγκριθεί με βάση άλλες διατάξεις πριν από την ισχύ του ν. 2160/93.

Κατ' εξαίρεση, με τον ν. 2160/1993 έχουν ήδη χωροθετηθεί και εγκριθεί τα όρια της χερσαίας ζώνης, οι προσχώσεις, οι χρήσεις γης, οι όροι και περιορισμοί δόμησης για τη δημιουργία τουριστικών λιμένων στις περιοχές Αρετσού Καλαμαριάς, Φλοίσβου Αττικής, Γουβιών Κέρκυρας, Χίου, Ηρακλείου Κρήτης, Αγιάς Πάτρας, Πύλου Μεσσηνίας, Ρεθύμνου Κρήτης, Ρόδου, Κω, Λουτρακίου Κορινθίας, Αγίου Χαραλάμπου Μυκόνου, Αγίου Νικολάου Κρήτης, Πυθαγορείου Σάμου, Ζακύνθου και Τούρλου Μυκόνου.

Μετά τη χωροθέτηση τουριστικού λιμένα η εκτέλεση όλων των έργων που απαιτούνται για τη δημιουργία, λειτουργία, εκμετάλλευση και οικονομική βιωσιμότητα αυτού μπορεί να παραχωρείται σε επιχείρηση ή επιχειρήσεις (δημόσιες ή ιδιωτικές) ή σε όμιλο επιχειρήσεων (δημόσιων ή ιδιωτικών). Η σύμβαση μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και αναδόχου, με την οποία ολοκληρώνεται η διαδικασία παραχώρησης των χερσαίων και λιμενικών εγκαταστάσεων σε τουριστικό λιμένα, είναι διοικητικού χαρακτήρα, διότι αποβλέπει στην ικανοποίηση δημοσίου σκοπού, όπως είναι η τουριστική ανάπτυξη της χώρας, και διέπεται από ειδικό νομοθετικό καθεστώς, ως αναγόμενη στη διαχείριση τουριστικού λιμένα, με δικαίωμα του Δημοσίου να κηρύσσει μονομερώς έκπτωτο το φορέα διαχείρισης του λιμένα.

Αρμόδια για την επίλυση των σχετικών διαφορών είναι τα διοικητικά δικαστήρια^[10]. Ο φορέας διαχείρισης του τουριστικού λιμένα δικαιούται να αποβάλει με διαδικασία λήψης ασφαλιστικών μέτρων νομής μόνο τον επιλήψιμο νομέα ή κάτοχο, ο οποίος πριν την χωροθέτηση του τουριστικού λιμένα νεμόταν ή κατείχε την παραχωρούμενη από το Δημόσιο έκταση δυνάμει σύμβασης μισθώσεως ή άλλου ενοχικού δικαιώματος. Σε κάθε άλλη περίπτωση, που τρίτος χρησιμοποιεί την παραχωρούμενη από το Δημόσιο έκταση χωρίς προϋφιστάμενο της χωροθέτησης ενοχικό δικαίωμα, αλλ' αυθαίρετα, ο φορέας δικαιούται να ζητήσει από την αρμόδια Κτηματική Υπηρεσία να εκδώσει πρωτόκολλο διοικητικής αποβολής^[11].

Η απουσία νομικού πλαισίου για μία συνολική ρύθμιση των τουριστικών χρήσεων και η επί μακρό χρονικό διάστημα καθυστέρηση κατάρτισης Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για τον τουρισμό ευνόησαν τη λεγόμενη πρακτική θεωρία των «υποκατάστατων» του χωροταξικού σχεδιασμού. Σύμφωνα με την πρακτική αυτή, ο τόπος εγκατάστασης κάθε τουριστικής δραστηριότητας κρίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις σημειακά στο πλαίσιο της διαδικασίας αξιολόγησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ο οποίος λειτουργεί αφενός ως προληπτικός μηχανισμός ελέγχου της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και αφετέρου ως μηχανισμός υποκατάστασης του ελλείποντος χωροταξικού σχεδιασμού.

Οι τουριστικοί λιμένες αποτελούν εξαίρεση από τη θεωρία και την πρακτική των υποκατάστατων του ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού. Κατά την πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, μεταξύ των κατεχοχόν ευπαθών οικοσυστημάτων περιλαμβάνονται οι ακτές και τα μικρά νησιά. Η νομική προστασία

των ακτών και των μικρών νησιών αναλύεται στη διαφύλαξη της μορφολογίας τους, την ελεύθερη πρόσβαση όλων των ατόμων σε όλο το μήκος τους και την αποδοχή μόνο ήπιων μορφών χρήσης και διαχείρισής τους[12]. Η εκτέλεση συνεπώς κάθε τεχνικού έργου στις ακτές συνιστά οπωσδήποτε διατάραξη του οικοσυστήματος και έχει επιπτώσεις στα παρακείμενα οικοσυστήματα. Γι' αυτό η εκτέλεση τεχνικών έργων επιτρέπεται μόνο για την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, εφόσον το έργο είναι βιώσιμο, συμβατό μέσω της χωροθέτησης, της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των εγκριθέντων περιβαλλοντικών όρων προς το οικοσύστημα της ακτής και εφόσον εντάσσεται σε συνολικό προγραμματισμό της επέμβασης στην ακτή. Εν όψει της συνταγματικής προστασίας των οικοσυστημάτων των ακτών και των μικρών νησιών, τα λιμενικά έργα και η κατασκευή οιασδήποτε κατηγορίας ή κλίμακας λιμένα πρέπει να αποτελεί τμήμα ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού.

III. Η χωροθέτηση των τουριστικών λιμένων μέσα από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

Η ΣτΕΟΛ 2403/97 (Δ/νη 1998, σ. 1077) θεώρησε νόμιμη την ανάκληση άδειας εκμετάλλευσης καζίνου, συνεδριακού κέντρου και τουριστικού λιμένα στον Φλοίσβο Αττικής λόγω παράβασης των διατάξεων του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών (ν. 1515/85, ΦΕΚ 18 Α') έχει εκδοθεί σε συμμόρφωση προς το άρθρο 24 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος και ορίζεται ως το σύνολο των στόχων, των κατευθύνσεων, των προγραμμάτων και των μέτρων που προβλέπονται ως αναγκαία για τη χωροταξική και πολεοδομική οργάνωση της Αθήνας στο πλαίσιο πενταετών προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Κατά τις διατάξεις του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών, όπως συμπληρώθηκαν από τον ν. 2052/92, ο Φαληρικός όρμος αποτελεί υπερτοπικό πόλο αναψυχής, που πρέπει να είναι προσιτός στους κατοίκους της Αττικής για να εξυπηρετούν τις ψυχαγωγικές, αθλητικές και πολιτιστικές ανάγκες τους.

Υπό την έννοια αυτή, απαγορεύεται η κατασκευή κτιριακών εγκαταστάσεων που αναιρούν τον κοινόχρηστο χαρακτήρα της περιοχής και τον φυσικό προσορισμό των ακτών, όπου αυτές υπάρχουν, όπως συνεδριακών κέντρων και καζίνων, που συνιστούν εντατική τουριστική χρήση για περιορισμένες ομάδες χρηστών. Στην εν λόγω απόφαση δεν εξετάσθηκε περαιτέρω το θέμα του τουριστικού λιμένα ως εγκατάστασης εντατικής τουριστικής χρήσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της

μειοψηφίας, σύμφωνα με την οποία ο ν. 1515/85 αποτελεί εκτελεστικό νόμο του άρθρου 24 του Συντάγματος, ώστε δεν μπορεί να αντικατασταθεί ή τροποποιηθεί με άλλο νόμο-σχέδιο που περιέχει δυσμενέστερες για το περιβάλλον ρυθμίσεις, όπως οι διατάξεις των άρθρων 30 παρ. 5 και 41 του ν. 2160/93, οι οποίες προβλέπουν τη δημιουργία τουριστικού λιμένα, ξενοδοχείου και λοιπών εγκαταστάσεων στον όρμο του Φλοίσβου και, ως εκ τούτου, είναι ανίσχυρες ως αντισυνταγματικές. Η κρίση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τη διά τυπικού νόμου χωροθέτηση τουριστικών έργων και δραστηριοτήτων, όπως αποτυπώθηκε μεταγενέστερα στη νομολογία. Η ίδια θέση εκφράστηκε από τη μειοψηφία του δικαστικού σχηματισμού της Ολομέλειας του ΣτΕ στην υπόθεση της μαρίνας του Αγίου Κοσμά.

Με τις αποφάσεις 2506 και 2508/02 για τη χωροθέτηση τουριστικού λιμένα στη θέση «Πούντα» του Πόρτο Ράφτη το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της χώρας φαίνεται να απομακρύνεται από τη θέση των υποκατάστατων του ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού. Στις αποφάσεις αυτές γίνεται αναφορά στις αρχές του προστασίας του παράκτιου και θαλάσσιου οικοσυστήματος, που απορρέουν σαφώς από την αρχή της αειφορίας[13]. Έτσι, τα οικοσυστήματα των ακτών αποτελούν ευπαθές μέρος του φυσικού περιβάλλοντος και πρέπει να τελούν υπό καθεστώς ήπιας διαχείρισης και ανάπτυξης, όπως προκύπτει από την ερμηνεία του άρθρου 24 του Συντάγματος, της Συνθήκης του Μάαστριχτ (άρθρα Β, 2 και 130 Ρ) και των αρχών διακήρυξης του Ρίο και της Agenda 21. Η συνταγματική προστασία των ακτών προϋποθέτει κυρίως την κατάρτιση οικείων χωροταξικών σχεδίων, στα οποία πρέπει να εντάσσονται και τα λιμενικά έργα, ήτοι κρηπιδώματα, μώλοι, κυματοθραύστες κλπ. Ακολούθως, η κατασκευή λιμένων δεν μπορεί να αποφασίζεται ευκαιριακά και αποσπασματικά, αλλά πρέπει να αποτελεί αντικείμενο ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού εντός του εθνικού ή του μείζονος περιφερειακού δικτύου λιμένων της χώρας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαμόρφωση της παραπάνω θέσης στη νομολογία ξεκίνησε με την απόφαση 1474/96, με την οποία ακυρώθηκε απόφαση του Υφυπουργού ΠΕΧΩΔΕ που αφορούσε την προέγκριση χωροθέτησης έργου βελτίωσης αλιευτικού καταφυγίου και μαρίνας στην παραλία Μαραθώνα. Η απόφαση αυτή κατέδειξε την αδυναμία και απροθυμία της διοικητικής αρχής, να συμπράξει στο πλαίσιο της νομιμότητας για την έκδοση διοικητικής πράξης αγνοώντας τη γνώμη των συναρμοδίων αρχών[14]. Περαιτέρω, η προέγκριση χωροθέτησης ακυρώθηκε, διότι υφίστατο πρόδηλος, άμεσος και βέβαιος κίνδυνος αλλοίωσης της ακτογραμμής, η οποία θεωρήθηκε ότι αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ιστορικής τοποθεσίας λόγω του

ρόλου που διαδραμάτισε στη γνωστή ιστορική μάχη, και μάλιστα ανεξάρτητα από άλλους λόγους που ανάγονταν στην ανάγκη προστασίας των αρχαίων μνημείων της περιοχής.

Η αρχή του ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού εκφράζεται στην απόφαση ΣΤΕ 5168/97, με την οποία ακυρώθηκε απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου της Κοινότητας Απολλωνίας Σίφνου για την κατασκευή κρηπιδώματος στο λιμάνι ψαράδων Πλατύ Γιαλού Απολλωνίας Σίφνου, καθώς τέτοιου τύπου λιμενικά έργα πρέπει, χάριν της συνταγματικά επιβαλλόμενης προστασίας των μικρών νησιών, πρέπει να περιλαμβάνονται σε ειδικά χωροταξικά σχέδια, ενώ η κατασκευή οιασδήποτε κατηγορίας λιμένος πρέπει να αποτελεί αντικείμενο ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού.

Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης επαναλαμβάνεται στην απόφαση ΣΤΕ 4634/97, με την οποία ακυρώθηκε η απόφαση προέγκρισης χωροθέτησης λιμενικών έργων στο υφιστάμενο επιβατικό, κατά το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας, λιμάνι της Ραφήνας. Η φέρουσα ικανότητα του υφιστάμενου λιμένα είναι εναρμονισμένη με τον παραθεριστικό χαρακτήρα του οικισμού. Ωστόσο, κρίθηκε ότι τα εγκριθέντα λιμενικά έργα θα διπλασιάσουν τη δυναμικότητα του λιμένα, με άμεση συνέπεια την αυτονόητη επιβάρυνση του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος και την αλλοίωση της φυσιογνωμίας τού και των όρων διαβίωσης των κατοίκων, χωρίς να έχει ληφθεί νόμιμη απόφαση περί μεταβολής του χαρακτήρα του οικισμού.

Οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, της πρόληψης μέσω της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, της αρχής της επιστημονικής τεκμηρίωσης της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και του προηγούμενου ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού παγιώθηκαν περαιτέρω με αφορμή την ακύρωση προέγκρισης χωροθέτησης αλιευτικού καταφυγίου στην περιοχή Παραλία Ραχών Κοινότητας Ραχών Ν. Φθιώτιδος (ΣΤΕ 1434/98).

Η ΣΤΕ 3476/01 ακύρωσε απόφαση προέγκρισης χωροθέτησης ζώνης αγκυροβολίου στα Κατάπολα Αμοργού, διαλαμβάνοντας στο σκεπτικό της ότι η προστασία παραδοσιακών οικισμών μικρών νησιών περιλαμβάνει, εκτός από τα πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά, και τους παραδοσιακούς λιμένες και τη μορφολογία των ακτών, που τελούν σε πρόδηλη ενότητα και

αλληλεξάρτηση με τον παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού. Περαιτέρω δέχθηκε ότι η κατασκευή ζώνης λιμένα ή καταφυγίου, που προβλέπεται από τομεακό χωροταξικό σχέδιο σε περιοχή παραδοσιακού οικισμού, εξ ορισμού εντός προστατευομένου όρμου, επιτρέπεται να γίνει υπό την προϋπόθεση ότι αποκλείεται αλλού η χωροθέτησή του και ότι η κλίμακα και η μορφολογία του έργου δεν αλλοιώνουν ουσιαστικά την ευαίσθητη, λόγω της μικρής της κλίμακας, ακτογραμμή, το τοπίο και τον παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού.

Με την απόφαση ΣΤΕ 3346/99 ακυρώθηκε η απόφαση της Υπουργού Ανάπτυξης, με την οποία είχε εγκριθεί η χωροθέτηση θαλάσσιας ζώνης αγκυροβολίου τουριστικών σκαφών στον όρμο Αγίου Γεωργίου στον Ορνό Μυκόνου. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η ίδρυση αγκυροβολίων επιτρέπεται μόνο κατ' εξαίρεση, πάντοτε στο πλαίσιο ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού και υπό την προϋπόθεση ότι πρόκειται περί όρμων, οι οποίοι δεν προσφέρονται, κατ' αρχήν, για κολύμβηση. Διότι επί συγκρούσεως των δύο χρήσεων (ελλιμενισμού και κολυμβήσεως) προηγείται η χρήση της κολύμβησης.

Η ΣΤΕ 637/98 εκδόθηκε ύστερα από αίτηση ακύρωσης κατοίκων της Μυκόνου κατά κοινής υπουργικής απόφασης, με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι για την κατασκευή μαρίνας στην περιοχή Αγίου Χαραλάμπους Μυκόνου. Το Δικαστήριο εφήρμοσε την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, ακυρώνοντας το τεχνικό έργο της κατασκευής μαρίνας, αν και είχε προβλεφθεί σε ευρύτερο χωροταξικό σχέδιο και συγκεκριμένα στη «Μελέτη Ενδοπεριφερειακών και Διαπεριφερειακών Επικοινωνιών διά θαλάσσης-αέρος στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου σε συνάρτηση με τον πλωτό Τουρισμό», με το αιτιολογικό ότι πρέπει να προστατευθεί το φυσικό κεφάλαιο της Μυκόνου που είναι τόπος ιδιαίτερης σημασίας με ζωντανά στοιχεία νησιωτικής λαϊκής αρχιτεκτονικής, όπως οι ανεμόμυλοι.

Καρπός στάθμισης σύγχρονων αξιών, η απόφαση έκρινε ότι η κατασκευή του έργου και ο αναπτυξιακός σχεδιασμός δεν επιτρέπεται να έχουν αποκλειστικά οικονομικό προσανατολισμό με σκοπό τη μεγέθυνση του πλωτού τουρισμού και την προώθηση των αρχών του άκρατου φιλελευθερισμού, αλλά θα πρέπει να ενσωματώνουν την αρχή της βιωσιμότητας, την ανάγκη της διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος της ακτογραμμής και του παραδοσιακού χαρακτήρα των οικισμών^[15]. Η ιδιάζουσα σημασία της απόφασης έγκειται στο ότι οι διατάξεις του

τυπικού νόμου (παρ. 5 άρθρου 3α του ν. 2160/93), διά των οποίων είχε εγκριθεί η χωροθέτηση του επίδικου τουριστικού λιμένα, κρίθηκαν ανίσχυρες ως αντιβαίνουσες στη συνταγματική επιταγή περί υποχρεωτικής βιωσίμου ανάπτυξης των παραδοσιακών οικισμών και αρχαιολογικών χώρων. Έτσι, με την απόφαση αυτή τέθηκε εκ νέου το ζήτημα της χωροθέτησης έργων διά τυπικού νόμου. Στην επίδικη περίπτωση, η χωροθέτηση του έργου είχε εγκριθεί με νομοθετική διαδικασία, προφανώς σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 1 παρ. 5 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, ενώ οι περιβαλλοντικοί όροι με διοικητική διαδικασία[16]. Το Δικαστήριο δεν θεώρησε ως δεδομένη τη χωροταξική και περιβαλλοντική στάθμιση, που θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στο κείμενο του νόμου για τη χωροθέτηση, και ως εκ τούτου έκρινε τη σχετική νομοθετική ρύθμιση ανίσχυρη ως αντισυνταγματική.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες μάλλον συσκότισαν το νομικό πεδίο, όπως είχε διαμορφωθεί: Οικολογικές οργανώσεις και άλλα σωματεία άσκησαν αίτηση ακύρωσης κατά του π.δ. 22/22.2.2002 (ΦΕΚ 138 Δ') «Έγκριση Ειδικού Σχεδίου Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης στην περιοχή υποδοχής των ολυμπιακών εγκαταστάσεων του Ολυμπιακού Κέντρου Ιστιοπλοΐας στον Ήγιο Κοσμά», κατά το μέρος που αυτό αναφερόταν σε έργα, εγκαταστάσεις και κρηπιδώματα για μεταολυμπιακή χρήση, και ειδικότερα για χρήσεις άσχετες προς την ιστιοπλοΐα και το ναυταθλητισμό, μεταξύ των οποίων η χρήση του ως λιμένος σκαφών αναψυχής (μαρίνας). Παράλληλα, ασκήθηκε αίτηση αναστολής κατά του άρθρου 3 του προσβαλλόμενου π.δ.

Τόσο η Επιτροπή Αναστολών όσο και η Ολομέλεια του ακυρωτικού έκριναν ότι η περιοχή του Αγίου Κοσμά προβλεπόταν ήδη από τον ν. 2052/92, που συμπλήρωσε το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών, ως υπερτοπικός πόλος αναψυχής με οργάνωση λιμένων σκαφών αναψυχής για την εξυπηρέτηση των αναγκών σε θαλάσσια αναψυχή των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών. Με τυπικό νόμο (ν. 2730/1999) χωροθετήθηκε η ευρύτερη περιοχή του Αγ. Κοσμά ως περιοχή του Ολυμπιακού Κέντρου Ιστιοπλοΐας και παρασχέθηκε η δυνατότητα να προβλέπονται ως μεταολυμπιακές χρήσεις εκείνες του άρθρου 8 του από 23.2/6.3.1987 π.δ., δηλαδή χρήσεις για την εξυπηρέτηση και άλλων σκοπών πλην της ιστιοπλοΐας και του ναυταθλητισμού, όπως οι τουριστικοί λιμένες, με εξαίρεση τις εξής χρήσεις: ξενοδοχεία, κέντρα διασκέδασης-αναψυχής, γήπεδα γκολφ, κατοικίες, καζίνο, κτίρια στάθμευσης και εγκατάστασης μέσων μαζικών μεταφορών. Ακολούθως, απορρίφθηκε η ασκηθείσα αίτηση ακύρωσης (ΣΤΕΟΛ 927/03), διότι αφενός η επίμαχη ρύθμιση του

προσβαλλόμενου προεδρικού διατάγματος κείται εντός των ορίων των εξουσιοδοτικών διατάξεων του νόμου και αφετέρου τόσο οι εξουσιοδοτικές διατάξεις όσο και η ρύθμιση αυτή του π.δ/τος δεν αντίκεινται στο άρθρο 24 Συντάγματος. Η αίτηση αναστολής απορρίφθηκε με την απόφαση 308/02, διότι η πιθανή βλάβη των αιτούντων δεν ήταν αποτέλεσμα του προσβαλλομένου π.δ., αλλά προγενέστερου τυπικού νόμου, την εκτέλεση του οποίου δεν έχει αρμοδιότητα να αναστείλει η Επιτροπή Αναστολών.

Η απόφαση αυτή προσφέρει λαβή για προβληματισμό δεδομένου ότι, στο παρελθόν, το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε απορρίψει τη διάθεση του Φαληρικού όρμου για εντατικές τουριστικές χρήσεις (καζίνο και συνεδριακό κέντρο, χωρίς να χρειασθεί να κρίνει τελικά επί της κατασκευής της μαρίνας), τίθεται το ερώτημα αν το Δικαστήριο ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων απομακρύνθηκε από την αυστηρή του νομολογία για τις αρχές της ήπιας και βιώσιμης ανάπτυξης και την προστασία των ευαίσθητων οικοσυστημάτων των ακτών. Ειδικότερα:

α. Με την σχολιαζόμενη απόφαση κρίθηκε ως νόμιμη η μεταολυμπιακή χρήση του Αγίου Κοσμά για χρήσεις που δεν εξυπηρετούν την ιστιοπλοΐα και το ναυταθλητισμό, διότι προβλέπονταν σε τυπικό νόμο που είχε συμπληρώσει το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών. Ως εκ τούτου, επαναλαμβάνεται η αρχή του προηγούμενου ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού και της διά νόμου χωροθέτησης και έγκρισης χρήσεων γης.

β. Σύμφωνα με την κρίση της πλειοψηφίας του Δικαστηρίου, από τα στοιχεία του φακέλου της υποθέσεως εξετάσθηκαν εναλλακτικές λύσεις τόσο για τη χωροθέτηση όσο και για τον τρόπο κατασκευής του Ολυμπιακού Κέντρου Ιστιοπλοΐας και οι άλλες λύσεις αποκλείσθηκαν αιτιολογημένα.

γ. Η μειοψηφία εξέφρασε την άποψη ότι η ακτή του Αγίου Κοσμά, η οποία τελεί υπό την προστασία του άρθρου 24 του Συντάγματος, είχε υποβαθμισθεί στο παρελθόν και χρήζει ήπιας ανάπτυξης. Γι' αυτόν το λόγο δεν είχε προβλεφθεί στην αρχική μορφή του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών (ν. 1515/85) ως υπερτοπικός πόλος αναψυχής και αθλητισμού. Ο ν. 2052/92, που συμπλήρωσε το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών, και το προσβαλλόμενο προεδρικό διάταγμα, είναι αντισυνταγματικές ως προς τις διατάξεις τους που καθορίζουν μη ήπια και μη βιώσιμη μεταολυμπιακή χρήση της ακτής ως

τουριστικού λιμένας σκαφών αναψυχής.

δ. Η κατασκευή του ολυμπιακού κέντρου ιστιοπλοΐας στον Αγίου Κοσμά ήταν έργο μείζονος εθνικού συμφέροντος, ενώ η μεταολυμπιακή χρήση του ως τουριστικού λιμένα ήταν έργο μείζονος οικονομικού συμφέροντος. Το Δικαστήριο προφανώς συνυπολόγισε στην κρίση του το δημόσιο συμφέρον που προκύπτει από την κατασκευή των συγκεκριμένων ολυμπιακών εγκαταστάσεων.

ε. Η κρίση της Ολομέλειας στηρίχθηκε στην αιτιολογία της ήπιας και βιώσιμης χρήσης του ιστιοπλοϊκού κέντρου ως τουριστικής μαρίνας, διότι ρητά εξαιρέθηκαν οι χρήσεις για ξενοδοχεία, κέντρα διασκέδασης-αναψυχής, γήπεδα γκολφ, κατοικίες, καζίνο, κτίρια στάθμευσης και εγκατάστασης μέσω μαζικών μεταφορών. Ωστόσο, οι πολιτικές εξελίξεις και επιλογές που ακολούθησαν «υπερκέρασαν» την απόφαση της Ολομέλειας. Ήδη έχει ψηφισθεί ο ν. 3342/05 (ΦΕΚ 131 Α') «Βιώσιμη ανάπτυξη και κοινωνική αξιοποίηση των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων, αδειοδότηση, χρήσεις, λειτουργίες τους - Διάρθρωση, Οργάνωση και Λειτουργία Γενικής Γραμματείας Ολυμπιακής Αξιοποίησης», με τον οποίο καθορίζονται εκ νέου οι μεταολυμπιακές χρήσεις γης στο Ολυμπιακό Κέντρο Ιστιοπλοΐας του Αγίου Κοσμά. Σύμφωνα με το νέο νόμο, ο συντελεστής δόμησης αυξάνεται κατά 0,15% και επιτρέπεται η κατασκευή τριάντα πολυτελών δωματίων, κτιρίων στάθμευσης και εγκατάστασης μέσω μαζικών μεταφορών. Η μαρίνα του Αγίου Κοσμά θα έχει δυναμικότητα ελλιμενισμού 1.170 σκαφών και θα είναι μία από τις μεγαλύτερες της Μεσογείου^[17].

Παρατηρείται ότι χρήσεις που είχαν εξαιρεθεί με τον ν. 2730/1999, ο οποίος στηριζόταν στην ειδική χωροταξική μελέτη του Εργαστηρίου Χωροταξικού και Πολεοδομικού Σχεδιασμού του Τμήματος Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, επαναφέρονται μερικώς με το ν. 3242/05, ο οποίος στηρίζεται στην ίδια μελέτη. Είναι εξεταστέο το ζήτημα αν τηρήθηκε η αρχή της επιστημονικής τεκμηρίωσης στην αναφερόμενη περίπτωση: είναι αιτιολογημένη η επιλογή του συγκεκριμένου αριθμού δωματίων, και μάλιστα πολυτελών, καθώς και το είδος των νέων αναγκών που θα εξυπηρετήσει η δυνατότητα υποδοχής μεγάλου αριθμού επισκεπτών, δεδομένου ότι πλέον είναι επιτρεπτά τα κτίρια στάθμευσης και εγκατάστασης μέσω μαζικών μεταφορών;

IV. Συμπεράσματα

Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο κλήθηκε και στην περίπτωση των τουριστικών λιμένων να ερμηνεύσει με δημιουργικό τρόπο τους ορισμούς του άρθρου 24 του Συντάγματος και άλλες σχετικές διατάξεις της εθνικής και κοινοτικής νομοθεσίας, να καλύψει με τη νομολογία του την έλλειψη γενικότερου σχεδιασμού και χωροταξικών σχεδίων και διαδικασιών και να διευθετήσει την αταξία στην πολιτική χρήσης του ελληνικού χώρου[18]. Επιβεβαιώνεται και από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι τόσο οι τουριστικοί λιμένες μεγάλης κλίμακας όσο και τα λιμενικά έργα τουριστικού σκοπού ήσσονος σημασίας εντάσσονται στο συστηματικό πλαίσιο προστασίας του παράκτιου χώρου και προϋποθέτουν ευρύτερο χωροταξικό σχεδιασμό. Εν τούτοις, η παρατηρούμενη καθυστέρηση κατάρτισης του Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για τον τουρισμό υπονομεύει την προσδοκώμενη ασφάλεια δικαίου των τουριστικών επενδύσεων και καθιστά πρόσφορη την άσκηση ενδίκων βοηθημάτων. Το γεγονός ότι έχει ήδη ανατεθεί από το Υπουργείο η εκπόνηση του Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για τον Τουρισμό, σύμφωνα με τις επιταγές του ν. 2472/99, απαντά στο πάγιο αίτημα της νομολογίας και της επενδυτικής δραστηριότητας αφενός για ορθολογική επεξεργασία και επιλογή της χωροθέτησης των τουριστικών λιμένων αλλά και για ασφάλεια των συναλλαγών και των επενδύσεων.

[1] Μ. Λογοθέτης, *Δίκαιο της Τουριστικής Βιομηχανίας*, Αθήνα, 2001, σ. 36.

[2] Η εξειδίκευση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στον τουρισμό έγινε το 1996, όταν τρεις διεθνείς οργανισμοί, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO), το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδίων και Τουρισμού (WTTC) και το Συμβούλιο της Γης (EC) διατύπωσαν ένα κείμενο σχεδίου δράσης με τον τίτλο «Agenda 21 για την ταξιδιωτική και τουριστική βιομηχανία - Προς μία περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη».

[3] Γ. Γιαννακούρου, *Ο θεσμός της χωροθέτησης στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας-75 χρόνια, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 2004, σ. 984.

[4] Εγκαταστάσεις ειδικής τουριστικής υποδομής. Στις υποδομές αυτές φιλοξενούνται και αναπτύσσονται σύγχρονες ή εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Εγκαθίστανται σε ειδικά διαμορφωμένους και οργανωμένους χώρους σύμφωνα με εξειδικευμένους νομικούς κανόνες και προδιαγραφές, εξυπηρετούν ειδικές μορφές τουρισμού, που επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο, όπως ο συνεδριακός, ο θαλάσσιος, ο αθλητικός, ο αγροτικός, ο πολιτιστικός, ο θεραπευτικός τουρισμός και υπάγονται στην εποπτεία του Ε.Ο.Τ.:

α. Υδροθεραπευτικά κέντρα: Υπάρχουν ειδικές προδιαγραφές για την χωροθέτησή τους όσον αφορά τις αποδεδειγμένες επιστημονικά θεραπευτικές ιδιότητες του ρευστού. Το καθεστώς ανακήρυξης και λειτουργίας τους διέπεται από τους Ν.2188/20, 4086/60 και 2992/22, υπάγονται σε καθεστώς κινήτρων από τους αναπτυξιακούς νόμους 2601/98 και 3299/2004 και οι τεχνικές προδιαγραφές τους καθορίζονται από την απόφαση Τ/4400/24.11.97 Υπουργών Ανάπτυξης και ΠΕΧΩΔΕ.

β. Χιονοδρομικά κέντρα: Διέπονται από σχετικό κανονισμό σύμφωνα με την Απόφαση Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως 32782/10.5.68 (ΦΕΚ 959 Β').

γ. Κέντρα παραθερισμού γυμνιστών: Ιδρύονται και λειτουργούν σε τουριστικές εγκαταστάσεις των λειτουργικών μορφών των κυρίων καταλυμάτων και σε campings τάξεων πολυτελείας. Διέπονται από το καθεστώς του Ν.1399/83 και οι τεχνικές προδιαγραφές τους καθορίζονται με την απόφαση Διοικητικού Συμβουλίου του Ε.Ο.Τ. 539851/2.12.83, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση 533248/26.8.98 του Υπουργείου Ανάπτυξης.

δ. Αθλητικά κέντρα: Λειτουργούν ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και ανάλογα με τις προδιαγραφές των εγκαταστάσεών τους χαρακτηρίζονται ως ολυμπιακά, εθνικά ή δημοτικά (Ν. 423/76). Στα αθλητικά κέντρα εντάσσονται και τα προβλεπόμενα από τον αναπτυξιακό Ν. 2601/98 κέντρα προπονητικού-αθλητικού τουρισμού.

ε. Γήπεδα γκολφ: Μέχρι το 1994 δεν υπήρχε εθνική νομοθεσία, αλλ' ακολουθούσαν ως προς την λειτουργία και την οργάνωση τους οι κανόνες και κανονισμοί της Βασιλικής Λέσχης Γκολφ (Royal Golf Club) του Saint Andrew της Αγγλίας και της Αμερικανικής Ένωσης Γκολφ (U.S. Golf Association). Μόλις το 1994 χώρησε ο καθορισμός των προδιαγραφών για την επιλογή του γηπέδου και την πληρότητα των εγκαταστάσεων (απόφαση Υπουργείου Τουρισμού 520010/6/13.1.94/ΦΕΚ Β-137).

στ. Συνεδριακά κέντρα: Εντάσσονται στο καθεστώς κινήτρων των αναπτυξιακών νόμων 2601/98 και 3299/04, εφόσον η ανέγερσή τους ακολουθήσει τις προδιαγραφές της απόφασης 23908/1.2.91 των Υπουργών ΥΠΕΘΟ, ΠΕΧΩΔΕ και

Τουρισμού.

ζ. Κέντρα τυχερών παιχνιδιών (καζίνα): Το θεσμικό πλαίσιο για την ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία και τον έλεγχο των καζίνων τίθεται από τους Ν. 2129/93, 2160/93 (άρθρα 8-15) και 2206/94.

η. Τουριστικοί λιμένες.

θ. Καταφύγια τουριστικών σκαφών. Και

ι. Κέντρα θαλασσοθεραπείας: Οι ειδικές εγκαταστάσεις τους επιδοτούνται από τους αναπτυξιακούς νόμους 2234/94, 2601/98 και 3299/04 και οι προδιαγραφές τους καθορίζονται από την απόφαση των Υπουργών Τουρισμού και ΠΕΧΩΔΕ 2356/30.11.95 (986 Β').

ια. Κέντρα τουρισμού υγείας ή κέντρα αποκατάστασης: μετεξέλιξη των «σανατορίων», που φιλοξενούν άτομα τρίτης ηλικίας ή με διαταραγμένη ψυχοσωματική κατάσταση (αναπτυξιακός νόμος 2601/98, άρθρο 10 Ν.2072/92).

[5] Σύμφωνα με το Ν.2160/93 καθορίζονται οι ακόλουθες κατηγορίες τουριστικών λιμένων:

α. Οι τουριστικοί λιμένες σκαφών αναψυχής (μαρίνες).

β. Ζώνες αγκυροβολίου με ελαφρύ εξοπλισμό, εντός προστατευομένων όρμων, όταν δεν θεωρείται σκόπιμη η δημιουργία εγκαταστάσεων και εξοπλισμών που μπορεί να επιφέρουν οριστική αλλοίωση του περιβάλλοντος.

γ. Καταφύγια τουριστικών σκαφών, που δημιουργούνται εντός λιμένων ή προστατευμένων όρμων και όπου παρέχονται κατ' ελάχιστον οι παροχές και εξυπηρετήσεις ύδατος, ρεύματος, κοινόχρηστου τηλεφώνου, παροχής καυσίμων, περισυλλογής καταλοίπων, απορριμμάτων, πυρόσβεσης και ενδιαιτήσεως υγιεινής.

[6] Οδηγία 94/25/EK

[7] Ν. Σαμαρά, *Λιμενική Οικονομία και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1978 σ. 12.

[8] Απόφαση Τ/9803/16.9.2003/Β-1323 «Γενικός Κανονισμός Λειτουργίας Τουριστικών Λιμένων».

[9] Χωροταξική Μελέτη Λιμένος Σκαφών Αναψυχής Μυκόνου, εκπονηθείσα για λογαριασμό του Ε.Ο.Τ. τον Ιούλιο 1993.

[10] ΔΕφίωαννίνων 178/2000 ΔΔίκη 2001. 242.

[11] Το νομικό αυτό καθεστώς προστασίας του φορέα διαχείρισης και εκμετάλλευσης του αιγιαλού δεν είναι καινούργιο στην ελληνική νομοθεσία. Στο άρθρο 3 παρ. 2 του με αρ. 4171/1961 (93 Α') αναπτυξιακού νόμου "επενδύσεις-δανεισμός οργανισμών-αλλοδαπές τεχνικές επιχειρήσεις", όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 4 παρ. 1 του Ν. 159/75 (192 Α'), αναφέρεται ότι "Το Δημόσιον δύναται δι' αποφάσεως του Υπουργού Οικονομικών, να παραχωρήσει εις την επιχείρησιν την αποκλειστικήν χρήσιν αναλόγου προς τας ανάγκας αυτής εκτάσεως του προκειμένου αιγιαλού και της θαλασσίας περιοχής. Η παραχώρησις γίνεται άνευ ανταλλάγματος διά τα πρώτα δέκα πέντε (15) έτη από της ενάρξεως της παραγωγικής δράσεως της επιχειρήσεως". Στο δεύτερο εδάφιο του ίδιου άρθρου αναφέρεται "Η καθ' οιονδήποτε τρόπον χρήσις της παραχωρουμένης εκτάσεως αιγιαλού και θαλασσίας περιοχής, παρ' οιουδήποτε τρίτου απαγορεύεται μόνον εφ' όσον η τοιαύτη χρήσις παρεμποδίζει την εκπλήρωσιν του σκοπού δι' ον εγένετο η παραχώρησις ή προκαλεί ζημίας εις την εκμετάλλευσιν. Το Δημόσιον υποχρεούται εις την έκδοσιν των αναγκαίων διοικητικών πράξεων και διαταγών ώστε να παρέχεται εις την προς ην η παραχώρησις επιχείρησιν αποτελεσματική προστασία".

Η ερμηνεία του ως άνω δευτέρου εδαφίου δίδεται από τον Δωρή στο βιβλίο του "Τα δημόσια κτήματα-αιγιαλός και παραλία-ρύπανσις θαλασσίου περιβάλλοντος, Σάκκουλας 1995, σελ. 174, στίχοι 20-26": *Διά της δευτέρας περιόδου εκφράζεται απλώς η συμπαράστασις του Δημοσίου εις την προστασίαν της επιχειρήσεως κατά τρίτων, εν τη ασκήσει υπό ταύτης του χορηγηθέντος τούτου προνομίου. Ουδαμόθεν προκύπτει, ότι η επιχείρησις απολαμβάνει της εις το Δημόσιον ιδιαιτερότητος εννόμου προστασίας κατά των τρίτων, οίτινες ήθελον τυχόν προσβάλλει το δικαίωμα της επιχειρήσεως ν' ασκή το παρασχεθέν εις αυτήν προνόμιον".*

Είναι πρόδηλο, ότι η διάταξη αυτή, που στην ουσία επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξεί στον Ν. 2160/93 για τους τουριστικούς λιμένες, υποχρεώνει το Δημόσιο να συνδράμει τον φορέα διαχείρισης σε περιπτώσεις προσβολής της χρήσης του από κάθε τρίτο με την έκδοση προτοκόλλων και διαταγών. Στον ιδιώτη-φορέα διαχείρισης δεν παρέχεται καμία περαιτέρω δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματα εννόμου προστασίας του Δημοσίου, που είναι και ο αληθής κύριος και νομέας του αιγιαλού.

[12] Γλυκερίας Σιούτη, *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 2003, σ. 215.

[13] Α. Παπακωνσταντίνου, «Η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, *Νόμος και Φύση*, (Ιούλιος 2003), <https://www.nomosphysis.org.gr>

[14] Σχόλιο Γ. Παπαδημητρίου, *Νόμος και Φύση*, 1997 σελ. 175 κ.επ.

[15] Σχόλιο Μ. Σγουρέλλη, *ΠερΔικ 3/98*, σ. 403.

[16] «Οι διατάξεις της οδηγίας 85/337/ΕΟΚ δεν αποκλείουν την έγκριση ενός σχεδίου έργου σε δύο στάδια (χωροθέτηση και έγκριση περιβαλλοντικών όρων) με τήρηση αντιστοίχως νομοθετικής και διοικητικής διαδικασίας, υπό την προϋπόθεση ότι κατά την έκδοση της διοικητικής πράξεως τηρούνται οι προϋποθέσεις της οδηγίας και ιδίως ότι καθίσταται δυνατή η εξέταση τυχόν εναλλακτικών λύσεων για τον τόπο και τον τρόπο κατασκευής του έργου και η περιγραφή των μέτρων που πρόκειται να ληφθούν για να αποφευχθούν ή να μειωθούν οι σημαντικότερες επιπτώσεις στο περιβάλλον, ενώ συγχρόνως εξασφαλίζεται η εξέταση αντιρρήσεων, προτάσεων ή εναλλακτικών λύσεων που προτείνονται από το κοινό», Γ. Γιαννακούρου, «Το Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», *Νόμος και Φύση* (Ιούλιος 2005) <https://www.nomosphysis.org.gr>

[17] Επίσημα πρακτικά της ΡΞΣΤ' συνεδρίασης της 19.5.2005 της Ολομέλειας της Βουλής.

[18] Κ. Μενουδάκος, «Η απαίτηση του γενικού σχεδιασμού και της συνολικής εκτίμησης στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας» *Νόμος και Φύση*, (Απρίλιος 2005), <https://www.nomosphysis.org.gr>